

---

*І.В. Домнич,
аспірант Київського національного університету імені Тараса Шевченка*

ТВОРЧИСТЬ БЕРКЛІ ЯК ОДНА З ОСНОВНИХ ФІЛОСОФСЬКИХ ПЕРЕДУМОВ СУЧАСНИХ ТЕЧІЙ ІНТЕРПРЕТАТИВНОЇ СОЦІОЛОГІЇ

За часів розвитку соціології (а її історія налічує вже більш ніж 160 років, якщо вести відлік від появи праці Огюста Конта “Курс позитивної філософії”) виникло багато різноманітних соціологічних теорій, які пояснюють соціальний світ та закони його розвитку. Більшість істориків соціології сходяться на тому, що всі соціологічні теорії можна розділити на два напрямки. Перший напрямок – це соціологічні теорії, які орієнтуються на теорії природничих наук (“об’єктивна”, “кількісна”, “традиційна”, “позитивістська” соціологія). Другий напрямок – це теорії, які базуються на “розумінні” як на методі вивчення соціальної реальності (“суб’єктивна”, “розуміюча”, “інтерпретативна”, “якісна”, “гуманістична” соціологія). Звичайно, цей поділ соціологічних теорій досить умовний. До першого напрямку належать, насамперед, структурно-функціональний аналіз, історичний матеріалізм, теорія обміну, теорії конфлікту тощо. До другого – символічний інтераціоналізм, феноменологічна соціологія, етнометодологія та ін.

У 70-ті роки минулого століття на Заході розгорнулася жорстка полеміка між представниками обох напрямків соціології щодо того, чия пізнавальна стратегія дає змогу найбільш адекватно досліджувати суспільство. На території колишнього Союзу така полеміка розгорнулася в 90-ті роки ХХ ст. Багато дослідників дотримуються думки, що пізнавальна стратегія “традиційної” соціології дає можливість адекватно вивчати стає суспільство. Але такі методи дослідження дають збій при вивченні кризових суспільств, а саме в такому суспільстві ми зараз живемо. Значна кількість соціологів вважає, що для вивчення кризових суспільств більш адекватною є пізнавальна стратегія “інтерпретативної” соціології. І інтерес до методів цього напрямку в соціології на пострадянському просторі дуже зріс.

Але через історичні особливості розвитку радянської соціології наші соціологи тривалий час віддавали перевагу винятково методам так званої об’єктивної соціології. Тому не дивно, що до пізнавальної стратегії інтерпретативної соціології соціологи, які працюють в країнах колишнього СРСР, ставляться з певною підозрою. Багатьом із них здається, що підходи так званої якісної соціології не мають нічого спільного із справжніми науковими методами, така соціологія є лише прикриттям власної неспроможності провести наукове дослідження. Найбільш яскраво такі погляди виразили відомі російські соціологи Батигін та Дев’ятко у статті “Міф про якісну соціологію” [1]. Багато чого закидають вчені інтерпретативній соціології, але одна з основних претензій до ідей “якісної” соціології полягає в тому, що вона не дає відповіді на основні питання, на які повинна, з точки зору представників “традиційної” соціології, відповідати справжня соціологічна наука. Такими питаннями, безумовно, є основні закони суспільного розвитку (причому, вони мають бути схожими на закони природничих наук) та якою є соціальна структура суспільства (яка включає у себе суспільні групи та класи, соціальні інститути тощо).

Справа в тому, що представники інтерпретативної соціології взагалі піддають сумніву можливість існування таких законів суспільного розвитку, а також об’єктивного існування елементів соціальної структури. Вони стверджують, що такі елементи (класи, групи, соціальні інститути) існують лише тому, що індивіди власною поведінкою постійно підтримують уявлення про їх існування. Тобто соціальний порядок є таким, що постійно відтворюється за допомогою діяльності людей (насамперед, їх інтерпретативної діяльності), а не таким, що існує

об'єктивно. Тобто детермінантою соціального розвитку є культура, а не взаємодія елементів соціальної структури, бо за допомогою інтерпретативної (культурної) діяльності люди конструюють соціальний світ.

Така постановка питання не є чимось новим, як це стверджують опоненти “феноменологічної” соціології. Інтерпретативна соціологія продовжує давню інтелектуальну традицію (як філософську, так і соціологічну). І однією із основ цієї традиції є творчість видатного англійського філософа Джорджа Берклі.

Центральне ядро, на основі якого розгортаються позитивні положення філософського світогляду Берклі, – принцип “esse est percipi” (“існувати – значить бути сприйнятим”). Велика небезпека, зазначає Берклі, вважати, що довжина може існувати поза розумом, також хибним є, за Берклі, положення про те, що матерія може існувати поза розумом. Всі речі, за Берклі, є сутностями розуму і існують тільки в свідомості як ідеї.

Всі наші ідеї є або відчуття, або впливи розуму на відчуття. Отже, необхідно покладатися на відчуття. Це – основний імператив гносеології Берклі. І якщо дотримуватись цього імперативу, то перші два безпосередні наслідки цього імперативу дуже важливі:

а) час – це відчуття, отже, він є тільки у розумі. Дійсно, чому час задовольняє завжди менше, ніж час страждань;

б) протяжність – це теж відчуття, отже, вона не перебуває поза розумом.

Ідеї – первісні та вторинні – є відчуттями. А відчуттів немає поза розумом. Таким чином, поза свідомістю немає нічого. Нічого не існує по-справжньому, крім людей, тобто свідомих істот; все інше є не стільки існування, скільки модуси існування індивідів. В дійсності ми не бачимо речей, а те, що є, скоріше за все “ідеї”, всередині яких є “речі”. Чи бачив хто-небудь, коли-небудь, крім своїх ідей, інші речі? Це питання Берклі задає сам собі. Адже ми не розуміємо “речей у собі” до такого ступеня, щоб порівняти їх з нашими ідеями. Те, що ми розуміємо, і те, чим ми володіємо, завжди і всюди – тільки ідеї. Немає нічого доступного розумінню, крім ідей. Ми не сприймаємо ні субстанції, ні причини. Берклі стверджує “Я не відкидаю субстанції. Я відкидаю лише філософський зміст слова “субстанція”. Спитайте у людини, яка ще не розбещена цим жаргоном, що вона розуміє під тілесною субстанцією. У відповідь вона перелічить обсяг, масу, твердість та інші відчутні якості. Це я підтримую і хочу зберегти. Я відкидаю філософську субстанцію, про яку не маю жодної уяви. Простий народ ніколи не думає про абстрактну ідею буття і ніколи не користується словами, які служать для позначення абстрактних ідей” [2, 352].

Це дуже важливе зауваження Берклі. І хоч соціологи інтерпретативного напрямку не всі є такими радикальними соліпсистами, як він (їх хвилює дещо інша проблематика), вони, однак, стверджують, що ми маємо справу лише з феноменами нашої свідомості, людськими конструкціями. А якщо так, то конструкції соціологів традиційного напрямку ніяк не кращі, ніж конструкції простих людей (як каже Берклі, “не розбещених жаргоном”, у даному випадку – соціологічним). Тому треба не створювати конструкції, а повернутися до простого життя і побачити, як прості люди створюють ті самі конструкції і за їх допомогою – соціальний світ.

Берклі починає з того, що матеріалісти вважають протяжність за одну із фундаментальних якостей зовнішнього світу. Саме проти неї він і виступає. Він аналізує, як за допомогою зору ми сприймаємо відстань, величину та положення предметів, адже саме відстань, величина та положення предметів вважаються матеріалістами за фундаментальні ознаки зовнішнього світу. Але філософ вважає, що ці якості зовсім не є первісними та об'єктивними (тобто незалежними від суб'єкта), а, навпаки, є нашими тлумаченнями (пряма аналогія з інтерпретативною соціологією). Дійсно, коли ми дивимося на предмет, що близько розташований, двома очима, то в міру його наближення або віддалення ми змінюємо напрямок погляду, і саме воно дає розуму уявлення про відстань до предмета. Сприйняття відстані не відображає реальну відстань, воно не передає реального образу зовнішнього світу, а залежить від форми діяльності суб'єкта.

Сприйняття відстані у різних індивідів різне, а у одного і того самого індивіда воно змінюється в міру накопичення досвіду. Також великою помилкою було б припускати, що зв'язок, який поєднує зорові враження з тактильними, належить до зовнішніх тіл. Дійсно, у звичайному відображенні речей реального світу зорові ідеї та тактильні відчуття здаються сплавленими один з одним “природним” чином. Втім, гносеологічне міркування здатне показати нам, що горезвісний зв'язок не є ні природним, ні неподільним, ні причинним. Берклі наводить випадок – історію одного сліпого від народження, який завдяки операції дістав можливість бачити, став зрячим. Отже, чи буде здатен такий сліпий, який до операції створив собі уявлення про світ на основі тактильних відчуттів, після операції співвіднести та пов'язати зорове відображення предмета із своїми попередніми тактильними відчуттями, які створили у нього певний образ предмета? Відповідь на таке запитання однозначна: ні.

Яка подібність існує між відчуттями світу і кольору, з одного боку, і відчуттями опору або стискування, – з іншого? Не існує ніякого природного, об'єктивного, очевидного зв'язку, який допоміг би пов'язати відчуття одного типу з відчуттями іншого. Тільки досвід, тобто вправа, практика та звичка, може нам показати постійне співіснування одних відчуттів з іншими. Зв'язок між різними типами відчуттів не належить до галузі логіки або об'єктивності, це тільки питання досвіду. Тільки людська душа встановлює зв'язок між “підказками” різноманітного змісту різних типів відчуттів. Таким чином, душа створює “речі” та надає форму “предметам”. Збіг тактильних відчуттів із зоровими уявленнями (образами) не має іншого пояснення, крім практики та досвіду. Як одні, так і інші є знаками мови природи, який Бог посилає органам чуттів і розуму для того, щоб людина навчилася регулювати власні дії, які необхідні для підтримки життя, і узгоджувати їх з обставинами, щоб не піддавати власне життя небезпеці. Отже, зір – це інструмент для збереження життя, але ні в якому разі не засіб доказу реальності зовнішнього світу. Згідно з Берклі, “об'єктивна реальність виникає перед нами тільки на основі інтерпретації, тлумачення знаків, які єдині, первісно відомі. І лише коли ми встановимо певний зв'язок між різними класами відчуттів і розглянемо їх відповідно до залежності, що склалася, тільки тоді можна сказати, що зроблений перший крок у побудові реальності.

Берклі підтримує точку зору, що наше пізнання – це пізнання ідей, а не фактів. “При будь-якому розгляді об'єктів людського пізнання стає очевидним, що це або ідеї, які відбиті органами чуттів у даний момент, або ідеї, які сприйняті тоді, коли увага звернута на емоції та діяльність розуму; або, нарешті, ідеї, які сформувалися за допомогою уяви та пам'яті шляхом з'єднання, розподілу або тільки уявлення ідей, які до того були здобуті двома попередніми способами” [2, 357].

Отже, об'єктами нашого пізнання є ідеї. Звідки вони беруться? Берклі відповідає на це питання без коливань. “За допомогою зору я здобуваю ідеї кольору та кольорової гами з усіма їх відтінками та інтенсивністю. За допомогою дотику я відчуваю тепло та холод, твердість та м'якість, рух та опір тощо, причому все це може бути в будь-якій кількості. Нюх приносить мені запахи, смак – відчуття смаку, слух передає у розум звуки в усій різноманітності тону і сполучень” [2, 357]. Отже, ідеї є відчуттями. А відчуття походять від органів чуттів.

Саме з первісного співіснування або постійного стійкого сполучення ідей виникає те, що ми називаємо речами або предметами. “Тому, мабуть, деякі з цих відчуттів виникають разом, їх називають однією спільною назвою і завдяки цьому вважають єдиною річчю. Так, наприклад, спостерігаючи якийсь час, що певний колір завжди супроводжується певним смаком, а їм супутні певний запах, форма та щільність, люди розглядають всі ці відчуття як єдину річ, яка відрізняється від інших, і позначають її ім'ям “яблуко”, тим часом, як інші колекції ідей створюють камінь, дерево, книгу та інші речі, які, будучи приємними або неприємними, збуджують в нас почуття любові, ненависті, радості, гніву тощо” [2, 357].

Отже, Берклі предмети і речі вважає не об'єктивно існуючими (тобто існуючими незалежно від нашої свідомості), а, навпаки, такими, що є результатом інтерпретаційної

діяльності нашої свідомості. А це одна з центральних ідей інтерпретативної соціології, представники якої (так само, як і Берклі) вважають, що об'єкти соціального світу не є об'єктивно існуючими, а є продуктом інтерпретаційної діяльності людей. Тому, вважають вони, саме цю інтерпретаційну діяльність і треба зробити основним предметом вивчення соціології.

Також цікавим для нас є те, що Берклі закликає утриматися від судження про те, що об'єкти реально існують. Уявлення про те, що вони існують об'єктивно та незалежно від нашої свідомості, властиве лише пересічній людині, але філософ (за Берклі) не має права так вважати. Чи не так само представники інтерпретативної соціології закликають утримуватися від суджень про об'єктивність існування об'єктів соціального світу, на відміну від буденної свідомості? Берклі вважає, що раз ми маємо справу тільки з відчуттями, то уявлення про об'єктивно існуючі речі тільки подвоює сутності (згадаймо Оккама), а це зайве. Таким чином, утримуючись від уявлення про об'єктивне існування речей, ми "економимо" мислення. Чи не так соціологи феноменологічного напрямку стверджують, що побудови "традиційних" соціологів щодо "реально" існуючих об'єктів соціального світу ні чим не відрізняються від конструкцій пересічних людей, а це – зайве нагромадження конструкцій "другого" порядку. Значно економніше, на погляд феноменологічних соціологів, при побудові таких конструкцій досліджувати саму діяльність людей.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Батыгин Г.С., Девятко И.Ф.* Миф про качественную социологию // Социологический журнал. – 1994. – №2.
2. *Антисери Д., Реале Дж.* Западная философия от истоков до наших дней. От Леонардо до Канта. – СПб., 1997.